

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО, РЕСТАВРАЦІЯ

УДК 745.51/89:56

DOI 10.32461/2226-3209.4.2022.269425

Цитування:

Ропецький В. А. Лемківське різьбярство як частина ужиткового мистецтва. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2022. № 4. С. 42–47.

Ropetskyi V. (2022). Lemko Carving Traditions as Part of Applied Art. National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal, 4, [in Ukrainian].

*Ропецький Володимир Адамович,
доцент кафедри графічного дизайну
та мистецтва книги
Української академії друкарства,
заслужений діяч мистецтв України
<https://orcid.org/0000-0001-5700-8781>
vropetsky@gmail.com*

ЛЕМКІВСЬКЕ РІЗЬБЯРСТВО ЯК ЧАСТИНА УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

Мета роботи – виявити місце лемківського різьбярства в ужитковому мистецтві; схарактеризувати особливості лемківського різьбярства та вказати його провідних митців. Дослідження пов'язане з тим, що лемківські народні столяри та різьбярі створили справжні шедеври, які відрізняються самобутністю та оригінальністю художніх форм. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні компаративного, історико-логічного методів. **Наукова новизна** роботи полягає в розширенні уявлень про місце лемківського різьбярства в ужитковому мистецтві. Коротко схарактеризовано особливості лемківського різьбярства й резюмовано, що на своїх виробках лемки зображали рослинні орнаменти. Здійснено припущення, що плоска різьба на тарілках, підносах тощо найдавніша. Констатовано, що вироби скомбіновані з листків різних дерев, квітів, грон винограду. Початково рослинним орнаментом селяни прикрашали предмети хатньої обстановки, до прикладу, дерев'яні скрині (лади), лижники, хатні трагари. Згодом декоративні елементи майстри перенесли на промислові сувеніри (тарілки, касети, підноси). Підкреслено, що одними із найвизначніших майстрів русинського різьблення по дереву на Лемківщині є Михайло Орисик (1885–1946), найвідоміший із його творів – «Лемко-русин» (1930-ті рр.), і заслужений діяч мистецтв України, член Спілки художників України В. Одрехівський (1921–1996). **Висновки.** Високохудожнє лемківське різьблення відображає багатовікові традиції різьбярської справи, а також багату історію формування та розвитку лемківської культури, які дають нам можливість пізнати справжню цінність лемків. Різьблення по дереву стало поширеним видом художньої та декоративної обробки деревини на Лемківщині на межі XIX та XX століть і суттєвою складовою ужиткового мистецтва.

Ключові слова: лемківське різьбярство, різьбярство, ужиткове мистецтво, митці, вироби.

Ropetskyi Volodymyr, Honored Art Worker of Ukraine, Associate Professor, Department of Graphic Design and Book, Ukrainian Academy of Printing

Lemko Carving Traditions as Part of Applied Art

The purpose of work is to identify the place of Lemko carving traditions in applied art, to describe peculiarities of Lemko carving traditions, and identify its leading artists. The research is related to the fact that Lemko national carpenters and carvers created real masterpieces, distinguished by uniqueness and originality of artistic forms. **Methodology of research** consists in applying comparative, historical, and logical methods. **Scientific novelty of the work** consists in the expansion of ideas about the place of Lemko carving traditions in applied art. The specialities of Lemko carving traditions have been shortly described, it has been resumed that Lemkos depicted floral ornaments on their products. It has been assumed that flat carving (plates, trays) probably arose, the products are combined from leaves of various trees, flowers, and bunches of grapes. Firstly, peasants decorated with floral ornament household items, for example, wooden boxes (chests), lizhnyks (woollen plaids), house tragars (decorative wooden beams). Soon, the masters transferred decorative elements to industrial souvenirs (plates, cassettes, and trays). It has been emphasised that one of the most outstanding masters of Rusyn wood carving in Lemko region is M. Orysyk (1885–1946) («Lemko-Rusyn» (1930s) is the most famous work) and V. Odrekhivskyi, the Honored Worker of Arts of Ukraine (1964), the member of the Union of Artists of Ukraine. **Conclusions.** Highly artistic Lemko carvings reflect the centuries-old traditions of carving, as well as the rich history of the formation and development of Lemko culture, which give us the opportunity to learn the true value of Lemkos. Woodcarving became a very popular type of artistic and decorative wood processing in Lemko region at the border of the 19th and 20th centuries and a significant part of applied art.

Key words: Lemko carving traditions, carving, applied art, artists, products.

Актуальність теми дослідження. Народне різьблення – один зі старовинних видів мистецтва. Його пам'ятки відомі в Україні переважно із XVI–XVII століть. У прагненні до прекрасного народ застосовував різьблення в архітектурі (наприклад на дерев'яних будівлях), щедро прикрашав різьбленими орнаментами речі та знаряддя праці. У результаті лемківські народні столяри та різьбярі створили справжні шедеври, що відрізняються самобутністю та оригінальністю художніх форм.

Лемки – найзахідніші українці, які здавна селилися в Карпатах на схилах Низьких Бескидів між річками Уж, Сан – на сході та Попрад із Дунайцем – на заході. Наразі ця територія розділена межами трьох держав – України, Польщі та Словаччини. Найбільше лемків мешкають у Словаччині: вони називають себе «русинами» чи «руснаками», як до Другої світової називали всіх українців на Галичині. Найменша частина лемків – на українській стороні, у Перечинському та Великоберезнянському районах Закарпаття. На частину польських лемків (як і словацьких, але в Словаччині ця операція не так нагадувала «зачистку територій») випала нелегка доля – позбавлення батьківщини.

Тих, хто не погодився переселитися одразу після війни в Україну, польська влада у 1947 році примусово переселила на північно-західні землі країни. Спустілі села були заселені поляками з України, але багато хто із сіл так і залишилися порожніми.

Після 1956 року лемкам, яких виселили під західний польський кордон, дозволили повернутися. Процес повернення польських лемків у рідні гори триває. Але, незважаючи на пережиту разом трагедію, досі залишається вираженим поділ Лемківщини на східну та західну.

На західних землях до війни пропагували політику самодостатності цієї народності з метою, може, не так колонізації цього досить-таки стійкого до зовнішніх впливів гірського народу, як задля протиставлення цієї частини лемків «східникам», де була сильна орієнтація на Україну, де проукраїнськи налаштована православна церква мала стійкі позиції.

На межі XIX та XX століть у краї розпочався період національного відродження русинів. Окремі згадки про цей час відображено в доробках Ю. Тарновича [2; 3]. Тоді лемки почали активно виготовляти сувенірні вироби з дерева, що сприяло розвитку лемківського різьбярства.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика дослідження лемківського

різьбярства як частини ужиткового мистецтва давно перебуває в полі зору сучасних дослідників. Так, І. Красовський та А. Тавпаш спрямували свої наукові пошуки на виокремлення техніки лемківського різьбярства в контексті написання праці «Незабутня Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки. Народна культура лемків Ясельського повіту» [1].

У напрацюваннях Юліана Тарновича відбито особливості лемківської матеріальної культури [2] шляхом ілюстрації історії Лемківщини [3]. Натомість Б. Струмінський вивчав лемківське різьбярство як частину ужиткового мистецтва в розрізі такого взаємозв'язку: земля – люди – історія – культура [4]. У працях Р. Одрехівського відображено безпосередньо мистецтво різьбярства Лемківщини [5].

Доповнення цієї книги знаходимо в доробку С. Кищак, котрий виявив корені лемківської різьби [6]. Крім того, окремі аспекти дослідження лемківського різьбярства як частини ужиткового мистецтва нині відображено у відкритих джерелах, зокрема, описано генія лемківської народної різьби – Михайла Орисика (1885–1946) [7].

Примітно, що Степан Кищак конкретизував також доробок Василя Одрехівського в розвитку лемківського різьбярства [8]. Водночас комплексного дослідження питання місця лемківського різьбярства в ужитковому мистецтві донині немає.

Мета дослідження – виявити місце лемківського різьбярства в ужитковому мистецтві; схарактеризувати особливості лемківського різьбярства й вказати його провідних митців.

Рис. 1. Приклад лемківського різьблення на предметах домашнього вжитку

Рис. 2. «Ведмідь-музикант»
Онуфрія Сухорського
[фото з відкритих джерел мережі інтернет]

Виклад основного матеріалу. Художнє різьблення по дерев'яній поверхні є одним із найдавніших різновидів мистецтва. Подібним різьбленням лемки прикрашали хати, домашнє начиння (рис. 1), музичні інструменти, а також бойову зброю.

На своїх виробах лемки зображали рослинні орнаменти. «Початково, імовірно, виникла плоска різьба (тарілки, підноси тощо), вироби скомбіновані з листків різних дерев, квітів, грон винограду. Не викликає сумніву і той факт, що рослинний орнамент лемків – продовження традиції лемківських майстрів XIV–XVII століть, які споруджували прекрасні церковні іконостаси, рами, прикрашені рослинним орнаментом» [7].

Рис. 3. «Дві сарни» Василя Кищака [фото з відкритих джерел мережі інтернет]

Як слушно відзначає С. Кищак, «лемки жили в оточенні гірських масивів, буйних лісів і тому з незапам'ятних часів обробляли дерево, виявляючи високі естетичні смаки, самобутню культуру та великі творчі здібності. Дерев'яні промисли розвивалися природно, органічно вплітаючись у плин життя. Різьбу, переважно з рослинним орнаментом, застосовували в архітектурі житлових будинків і церков.

Розповсюджені були скульптурки домашніх і диких тварин, птахів малих форм: серни, олені, ведмеді, бики, верблюди, кози, вівці, лисиці, зайці, орли, качки, гуси й ін. Так, відомі лемківські різьбярі відтворювали в дерев'яних скульптурах точні деталі, що передавали характер тварин. Зокрема привертає увагу робота Онуфрія Сухорського «Ведмідь-музикант» (рис. 2). Іншим прикладом презентування лемківськими різьбярями диких тварин є робота Василя Кищака – «Дві сарни» (рис. 3).

Майстри передавали в пластиці не лише їхні анатомічні особливості, а й звички, тому ці вироби дуже цікаві й самобутні. Різьба – чи не найкраща пластична форма, яку колись опанувала людина, можливо, муки її творчої появи нагадують народження людини.

Це «своєрідний синтез внутрішніх зворушень, думок і відчуттів, які шукають утілення в реальній формі» [8, 344]. «Початково рослинним орнаментом селяни прикрашали предмети хатньої обстановки, до прикладу, дерев'яні скрині (лади), лижники, хатні трагарі. Згодом декоративні елементи майстри перенесли на промислові сувеніри (тарілки, касети, підноси). У XIX столітті формується (переважно в селі Вілька) кругла різьба – вирізування скульптур гірських орлів і диких тварин. Традиція народного різьблення передавалася з покоління у покоління» [7].

Очевидно, що лемківські мотиви різьблених виробів були різноманітні. Художні образи всього оздоблення, наприклад, житлового будинку створювали на основі образів з навколишньої дійсності, які корінням були пов'язані з місцевими умовами життя.

Найбільш давнім є геометричний орнамент як форма спілкування в народному мистецтві. Використання цього виду орнаменту в лемківському регіоні свідчить, з одного боку, про глибоке історичне коріння лемківських будинкових прикрас, а, з іншого – про неможливість для певної частини селян прикрашати свої будинки дорогим рельєфним різьбленням.

Геометричні фігури: кола, півкола, квадрати, ромби – найчастіше траплялися в

декорі будинків лемківського краю в минулому, їх використовують для прикрас і в наші дні. Коло, ромб є солярними знаками. Вони найбільше за інших поширені в декорі. Образ сонця посідає центральне місце в оздобленні житла: на будинку, ганку, він має ніби світити, гріти, животворити.

Найчастіше знак сонця лемки розміщували на вікнах і дверях, тобто там, де замкнутість внутрішнього простору житла була порушена. Солярні знаки, як магичні, доброзичливі, були перешкодою для зла. Іноді для підсилення зображали подвійні охоронні знаки: християнський хрест і солярний символ.

На перший погляд цей символ розшифрований дуже просто, і багато хто трактує його як позначення сонця, посилаючись на зовнішню схожість з ним. Це досить поширений символ, що трапляється в культурі багатьох країн із давніх часів. Ще в епоху палеоліту існував символ у вигляді кола, що позначало небо, із точкою в центрі, яку вважали «очима» неба. В епоху неоліту крапка в центрі диска стала означати зерно, зрошуване небесною вологою.

Такі знаки часто трапляються і, імовірно, уособлюють благання про те, щоб боги неба сприяли росту насіння. У період бронзи він був переосмислений як солярний символ і став символом вогню. Можливо, цим пояснюється поширення знака гуртка з точкою саме в оформленні лиштви. Швидше за все, люди так за допомогою сонця намагалися захистити свій будинок від проникнення злих духів.

Згодом подібні знаки стали вже традиційним елементом, який використовують різьбярі в орнаменті й сьогодні. Проаналізувавши символи, які найчастіше трапляються в лемківському орнаменті, ми переконалися, що вони пов'язані із землеробством, тваринництвом і мисливством.

В усі часи в різьбярстві лемків переважав рослинний орнамент: плоди, ягоди, стебла, що симетрично згинаються, з листям, квіти. Поширеним був рослинний орнамент у вигляді гілки, що плавно завивається. І це не єдиний прояв подібності мотивів у різних видах декоративно-ужиткового мистецтва.

Серед зооморфних мотивів у лемківському різьбярстві найчастіше трапляється зображення птахів. Фігури птахів в орнаменті лиштви іноді формують асиметричну композицію. У центрі міститься жіноча фігура (або дерево життя), з двох сторін – птахи, які дивляться в різні боки. У пізніших зображеннях образ птаха подекуди зливається з рослинним мотивом, оскільки в образно-сюжетному ладі народного мистецтва

немає місця натуральному, дзеркальному відбитку дійсності [2].

Дерев'яна архітектура як вид художнього ремесла лемків має низку спільних рис з ремеслами інших регіонів України. При всьому дивовижному багатстві прийомів різьблення, різноманітності сюжетів та орнаментальних мотивів у декорванні хат, у рельєфах різних районів, сіл, що віддалені одне від одного на багато кілометрів, виявилось багато спільного.

Спільними вважаємо набір елементів візерунка та систему розміщення орнаменту. Орнаментальні композиції всіх народних лемківських майстрів будувалися з дотриманням типових закономірностей (ритмічність, повторення, чергування, симетрія) та виконували загально визнані функції (етична, етнічна, етнографічна, оберегова) [2].

Слід пам'ятати, що цей вид народної творчості характеризується як загальноукраїнськими рисами, так і суто місцевими особливостями. Мистецтво хатнього лемківського різьблення тісно пов'язане зі специфікою місцевої сільської архітектури, з культурою і побутом населення. Кожен вид народного мистецтва насичений інформацією про територію його побутування, і поза регіональною специфікою його не можна тлумачити.

У різьбі, і зокрема лемківській, є кілька основних типів різьблення: пропильне та прорізне; будинкове; рельєфне; плоске; геометричне та скульптурне. Усі види геометричного різьблення застосовували в народному лемківському мистецтві. Побутове начиння декорували скобчастим видом геометричного різьблення, що робили за допомогою напівкруглої стамески. Наприклад, у перерахованих техніках оформляли прядки. Виконуючи бордюрний декор краю округлого виробу, майстер видаляв грані широким одвірком або прямою стамескою для отримання великого тригранно-виїмчастого орнаменту (таку техніку також називають геометричною, або клиноподібною).

Матеріали експедиційних досліджень свідчать про те, що лемки застосовували геометричну техніку не лише у фасадній частині будинку, а й в інтер'єрі. Поряд з геометричним різьбленням лемківські майстри володіли глухою рельєфною технікою, образотворчі форми якої височіють над тлом основного полотна та становлять з ним єдине ціле. Примітно, що в народному мистецтві будинкового лемківського різьблення домінував плоскорельєфний спосіб оброблення

декору, який відповідав площинній образотворчій системі.

Наукова новизна. Акцентовано на найвизначніших майстрах русинського різьблення по дереву на Лемківщині. За Р. Одрехівським, одним із них є Михайло Орисик (1885–1946) [5]. Найвідомішим із його творів є «Лемко-русин» (1930-ті рр.) (рис. 4).

Рис. 4. Лемко-русин Михайла Орисика

Ця композиція – це не тільки образ, а й символ русина того часу. Адже це повернення до свого, русинського, в епоху, коли поширення відносно дешевого й безликого промислового одягу призвело до поступового занепаду традиції виготовлення в селах свого, національного одягу й інших народних ремесел.

Відомо, що «лемківщина дала видатних майстрів народної різьби та професійних митців, що збагатили не тільки українську національну, а й світову культури. До цієї когорти належить заслужений діяч мистецтв України, член Спілки художників України В. Одрехівський» (1921–1996) [8, 345].

Лемківське художнє різьблення відрізняється технікою виконання, оскільки всі види деревини мають свої особливі властивості, колір, текстуру, вимагають від майстрів спеціальних навичок та спеціального набору інструментів.

Всі способи різьблення по дереву виконують за допомогою різних інструментів. Якщо геометричне різьблення по дереву деякі майстри виконують тільки ножом-одвірком, скобчасте різьблення обов'язково вимагає різних видів ножів для різьблення.

Висновки. Високохудожнє лемківське різьблення відображає багатовікові традиції різьбярської справи, а також багату історію формування та розвитку лемківської культури, які дають нам можливість усвідомити справжню цінність лемків. Різьблення по дереву стало поширеним видом художньої та декоративної обробки деревини на Лемківщині на межі XIX та XX століть і суттєвою складовою ужиткового мистецтва.

Література

1. Красовський І. Д., Тавпаш А. І. Незабутня Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки. Народна культура лемків Ясельського повіту. Львів : Думка Світу, 2004. 189 с.
2. Тарнович Ю. Лемківщина. Матеріальна культура. Краків : Народове, 1941. 160 с.
3. Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини. Львів : накладом вид-ва «На сторожі», 1936. 148 с.
4. Струмінський Б. О. Лемківщина (земля – люди – історія – культура). *Записки наукового товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку*. 1988. Т. 206. С. 50–52.
5. Одрехівський Р. Різьбярство Лемківщини. Львів : Сполом, 1998. 262 с.
6. Кишак С. Корені лемківської різьби. Львів : Свічадо, 2003. 152 с.
7. Генія лемківської народної різьби пом'янули на Тернопільщині. URL: https://teren.in.ua/news/geniya-lemkivskoyi-narodnoyi-rizby-pom-yanuly-na-ternopilshhyni_30912.html (дата звернення: 10.09.2022).
8. Кишак С. Шкіци до портрета Василя Одрехівського. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2015. Вип. 22. С. 344–348.

References

1. Krasovskiy, I. D., Tavpash, A. I. (2004). Unforgettable Lemkivshchyna in the Upper Vysloka River. Folk culture of the Lemks of the Yasel district. Lviv: Dumka Svitlu [in Ukrainian].
2. Tarnovych, Yulian (1941). Lemkivshchyna. Material culture. Krakiv: Narodove [in Ukrainian].
3. Tarnovych, Yulian (1936). Illustrated history of Lemkivshchyna. Lviv: nakladom vydavnytstva «Na storozhi» [in Ukrainian].
4. Struminskyi, B. O. (1988). Lemkivshchyna (land-people-history-culture). *Zapysky naukovo*

tovarystva im. Shevchenka v Niu-Yorku – Scientific Society named after Shevchenko in New York, 206, 50–52 [in Ukrainian].

5. Odrekhivskyi, R. (1998). Carvings of Lemkivshchyna. Lviv: Spolom [in Ukrainian].

6. Kyshchak, S. (2003). Roots of Lemki carving. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

7. Roots of Lemki carving. Retrieved from: [https://teren.in.ua/news/geniya-lemkivskoyi-narodnoyi-](https://teren.in.ua/news/geniya-lemkivskoyi-narodnoyi-rizby-pom-yanuly-na-ternopilshhyni_30912.html)

[rizby-pom-yanuly-na-ternopilshhyni_30912.html](https://teren.in.ua/news/geniya-lemkivskoyi-narodnoyi-rizby-pom-yanuly-na-ternopilshhyni_30912.html) [in Ukrainian].

8. Kyshchak, Stepan (2015). Shkitsy to the portrait of Vasyl Odrekhivskyi. Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv – Shkitsy to the portrait of Vasyl Odrekhivskyi, 22, 344–348 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.10.2022

Отримано після доопрацювання 14.11.2022

Прийнято до друку 22.11.2022